

Bartoněk, Antonín

Další osudy palatalizovaných explozív : ionsko-aiolská metateze [dz] > [z + d]

In: Bartoněk, Antonín. *Vývoj konsonantického systému v řeckých dialektch*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 69-76

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119259>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VI.

DALŠÍ OSUDY PALATALIZOVANÝCH EXPLOZÍV: IONSKO-AIOLSKÁ METATEZE $[dz] > [z+d]$

Poznamenali jsme už výše, že v diferenciaci mezi arkadokyperštinou a pamfylštinou na jedné straně a mezi ionskoattičtinou na straně druhé měla svoji úlohu i metateze $dz > z+d$. Nejprve se pokusíme stanovit rozsah této inovace v řeckém jazykovém světě a její význam pro klasifikaci starořeckých dialektů.

Tato změna se někdy pokládá za jev společný všem řeckým dialektům. Důvody, o které se opírá nynější hlavní představitel tohoto názoru Lejeune,¹⁵⁵ jsou tyto dva: a) v žádném dialektu neexistuje v historickém období rozdíl mezi střídnicemi za dj , gj , j - a za původní souhláskovou skupinu $z+d$; b) před grafikou Z, ať se pod ní skrývá střídnice za původní $z+d$ či za prařecké dj , gj , j -, mizí n , a niž způsobilo náhradní dloužení, stejně jako tomu bývá na morfologickém švu před ΣT ; srov. Ἐθήναζε, Θήβαζε (z $*-anzde < *-ansde$) nebo πλάζω, σαλπίζω (z $*-ηγjō$) nebo σὺ-ζυγος s častým typem $σν-στέλλω$.

První z obou argumentů neodpovídá zcela skutečnosti. Proti bojotskému τὸ πεδδύ = οἱ πεζοί SEG III 355₁₃ (Théby, III), μέδδονος = μείζονος BCH 60, 28₁₄ (Akraifia, II pars post.), Δεύς Aristof., Acharn. 911, Korinna 5₂₂ Diehl, aj. (s grafikou Δ(Δ) za dj , gj , j -) máme v tomto dialektě několikrát dosvědčeno vlastní jméno Θεόζοτος, resp. jeho odvozeniny (s grafikou Z za $z+d$; srov. např. přímo tento tvar ve Schw. 451 C₁₅ [Tanagra, 426]). Ale i co se týče druhého Lejeunova důvodu, je nutno uvážit, že se jím vlastně o skutečné fonetické hodnotě znaku Z¹⁵⁶ nic bezpečného nedokazuje. Nemůžeme-li tedy být zcela přesvědčeni o oprávněnosti Lejeunových vývodů, bude třeba provést detailní analýzu poměrů přímo v jednotlivých řeckých dialektech. Zcela bezpečně je změna $dz > z+d$ doložena jen v thesalštině, lesbičtině, v ionštině a v attičtině.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Lejeune, *Traité* 95.

¹⁵⁶ Totéž platí o znacích I a F jakožto variantách znaku Z (srov. pozn. 109 a 110).

¹⁵⁷ Střízlivé stanovisko zaujímá v této věci Schwyzer, *GG* I 331, Zusatz 4, když uznává, že alespoň u dialektů, které mají za znělou palatalizovanou dentálu a veláru střídnici $d(d)$, nemuselo vznikat toto $d(d)$ přes mezistupeň $z+d$. Srov. již výše pozn. 113.

V thesalštině není mnoho dokladů pro střídnice za praěcké *dj, gj, j-*; dva doklady, citovaná už vlastní jména, pocházejí z Pelasgotidy (*Ζουίλοι, Ζούπυρος* IG IX 2, 397_{2,3} [Skotussa,?]), třetí z Thesaliotidy (*ἐξξανακά(δ)δῆν = ἐξαναγκάζειν* Schw. 557, [Thetonia, V])¹⁵⁸. Tvar *ἐξξανακά(δ)δῆν* jsme již výše charakterizovali jako jeden z projevů superstrátového překrytí aiolského základu thesalštiny jazykovou vrstvou západořeckých Thesalů, kteří dali krajině i dialektu své jméno, a tak se vlastní aiolská střídnice za *dj, gj, j-* v Thesalii zřejmě skrývala pod pelasgotidskou grafikou Z. Že měla tato grafika fonetickou podobu *z+d*, o tom svědčí nejlépe to, že se jí v Pelasgotidě zachycovalo i původní heterosylabické *z+d*, které tu nacházíme v složeninách typu *Θεοζότηειος* (vyslov [theozdoteios])¹⁵⁹ Schw. 590₇₁ (Larisa, 214). Foneticky méně jednoznačná je naproti tomu interpretace slovesa *μεταχρηματίσζειν* IG IX 2, 487₃₆ (Fayttos, III—II?), v němž je možno pokládat grafiku *ΣΖ* buď za grafické vyjádření geminovaného *zz+d*, nebo spíše za projev provedené změny *z+d* v *z(z)*. Připojujeme se tu raději k druhému vysvětlení (zastával je např. Schwyzer¹⁶⁰), neboť přes odlišné stanovisko jiných autorů¹⁶¹ nelze zatím pokládat za prokázané, že by se pod grafikou *ΣΖ* mohla skrývat fonetická hodnota *z(z)+d*; ba naopak v postavení před následující souhláskou je to zcela vyloučeno a tato grafika tů nepochybně odpovídala pouhému *z* (srov. např. att. *ἐνδέσζμους* IG II 5, 1672₃₀₈[329] a mnoho jiných příkladů z pozdějších dob).

Celkem podobně jako v Thesalii tomu bylo i na Lesbu. Tam se sice vyskytuje na nápisech, pokud nejde o pozdější archaizující památky, za praěcké *dj, gj, j-* jen grafika Z, ale výslovnost *z+d* je pro toto Z dosvědčena jednak občasnou grafikou *ΣΔ* v literárních textech (např. *φροντισδην Σαρφο* 137₄ Diehl, *ὑπασδεύξαισα* Alk. Pap. Ox. 2288, 9; *ἀσπάσδ[ε]* Balb. [GDI 321,7]) a na jednom archaizujícím nápise z pozdější doby (*προσοννμάσδεσσαι* Schw. 647₈ [Kyme, 2/14^{post}]), jednak i přímo zprávami a příklady antických gramatiků (*Σδεύς, σδνγόν* apod.).¹⁶² Pokud se v historické lesbičtině vyskytovala i fonetická hodnota *dz*, byla to vždy jen střídnice za asibilované sekundární *dj* vznikající z *di-* před následující samohláskou, nejčastěji v předponě *δια-* > *ζα-* (ale i v *Ζιονύ(σιος)* Schw. 705,1 [mince z Fokaie, cca 500]). Toto *dz* bylo také na rozdíl od *z+d* zachycováno vždy jen písmenem Z, nikdy grafikou *ΣΔ*; ta zůstávala vyhrazena jako jedna z dvou grafických možností jen pro fonetickou hodnotu *z+d*.¹⁶³

¹⁵⁸ Srov. již výklad na str. 60 (pozn. 126).

¹⁵⁹ Že výrazy tohoto typu obsahovaly skutečně souhláskovou skupinu *z+d*, tj. že jejich etymologická první složka *Θεο-* byla rozšířena analogicky podle *Διος-δοτος* ještě o *s*, je vidět z příkladů j. *Θεοζότηειος* Schw. 567₉₈ (Farsalos, III). Tento doklad je ovšem z Thesaliotidy a lze jej spolu s *ἐξξανακά(δ)δῆν* přidružit k shora uvedenému bojotskému kontrastu *Θεζότος: τὸ πεδδύ*.

¹⁶⁰ Schwyzer, *GG* I 218.

¹⁶¹ Např. Bechtel, *GD* II 466; Buck³ § 89,1; Thumb—Kieckers 119 aj.; a zvl. Lejeune, *Traité* 96 nn.

¹⁶² Srov. Meister, *GD* I 129.

¹⁶³ Šlo patrně o mladší grafiku, vzniklou až teprve tehdy, když se začalo užívat znaku Z k vyznačování *dz* vzniklého z *di-*; srov. Buck³ § 84.

Jak jsme již naznačili, je nutno předpokládat provedení metateze $dz > z+d$ i v historickém vývoji ionštiny a attičtiny. Ukazují na to vedle notoricky známých příkladů, j. $\delta\zeta\omicron\varsigma$, $\iota\zeta\omega$, $\text{Ἀθήνα}\zeta\epsilon$ apod., v nichž bylo v těchto dialektech možno používat písmene Z stejně dobře jako ve výrazech typu $\pi\epsilon\zeta\omicron\varsigma$, $\mu\epsilon(\iota)\zeta\omega\nu$, $\zeta\nu\gamma\acute{o}\nu$, i takové přímé doklady, jako je att. $Z\delta\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$ (Kretschmer, Vaseninschr. 113). Ale viz i eretrijské $\Theta\epsilon\omicron\zeta\acute{o}\tau\omicron\nu$ IG XII 9, 660₂, a Hérototův přepis staroperského Artavazda jako Ἀρτάβαζος ¹⁶⁴ apod. Proti thesalštině a lesbičtině, v nichž se výslovnost $z+d$ udržela zřejmě až do doby helénistické, změnilo se však v attičtině $z+d$ někdy v polovině 4. stol. př. n. l. v $z(z)$. Dovědčuje to attická grafika z té doby, v níž se nenáležitě střídá Σ a Z (srov. např. $\Sigma\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma = Z\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$ IG II² 1644₁₀ nebo $\epsilon\pi[\epsilon]\psi\eta\phi\iota\sigma\epsilon\nu = \text{impf. } \epsilon\pi\epsilon\psi\eta\phi\iota\zeta\epsilon\nu$ IG II² 233₃ [obojí cca 340], i více jiných dokladů, zvl. na pozdějších nápisech).¹⁶⁵ Ve shodě s tím, co bylo už řečeno o fonetické hodnotě grafiky ΣZ , je asi třeba obdobným způsobem hodnotit také attický občasný výskyt grafiky ΣZ za Z (srov. např. $\epsilon\pi\epsilon\psi\eta\phi\iota\sigma\zeta\epsilon$ IG II 5, 448₃₀[318]). K změně $z+d > z(z)$ došlo zřejmě i v maloasijské ionštině, jenže asi až v 2. století př. n. l.; teprve z tohoto období pocházejí totiž první tamní doklady typu $Z\mu\epsilon\nu\epsilon\alpha\iota\omega\nu$ GDI 5620, 1–4 (mince ze Smyrny, post 190).

O výslovnosti střidnice za praecké dj , gj , j - v ostatních řeckých dialektech nejsme tak zpraveni jako o její výslovnosti v obou uvedených aiolských dialektech a v ionštině a attičtině. Alespoň s nějakou pravděpodobností máme za praecké dj , gj , j -dovzděčenu výslovnost $z+d$ mimo uvedené čtyři dialekty jen v argolštině. Ve prospěch toho bývá sice uváděna¹⁶⁶ jednak opět ona neprůkazná grafika ΣZ (srov. arg. $\delta\iota\kappa\acute{\alpha}\sigma[\zeta\omicron]\iota$ $\bar{\epsilon}$ $\delta\iota\kappa\acute{\alpha}\sigma\zeta\omicron\iota\omicron$ Schw. 78₃₋₄ [orig. inc., VI–V]), jednak však i formy $T\omicron\upsilon\zeta\acute{\alpha}\nu\iota\omicron\varsigma$ IG IV 727 A₂ (Hermione, IV)¹⁶⁷ a $\Theta\iota\acute{o}\sigma\omicron\tau\omicron\varsigma$ IG IV 1484₉₂ (Epidaurus, IV).¹⁶⁸ A do jisté míry svědčí pro onu argolskou výslovnost i to, že se také v tomto dialektu vyskytují formy $\kappa\alpha\delta\iota\zeta\epsilon$ a $\kappa\alpha\theta\iota\zeta\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ (viz IG IV 951_{83,115} [Epidaurus, cca 320]). Všechny tyto doklady jsou ovšem jen velmi nepřímé a jednotlivě je lze zčásti vysvětlit i jinak, např. výskyt slovesa $\kappa\alpha\delta\iota\zeta\omega$ působením sousední attičtiny. Dohromady však — nepřihlížíme-li ovšem v žádném případě k tvaru $\delta\iota\kappa\acute{\alpha}\sigma\zeta\omicron\iota\omicron$, v němž ΣZ znamená vskutku asi jen $z(z)$ — dávají aspoň nějakou naději, že i v argolštině došlo kdysi k metatezi $dz > z+d$; z raného doložení výrazu $\delta\iota\kappa\acute{\alpha}\sigma\zeta\omicron\iota\omicron$ je pak možno vyvozovat jen to, že se argolské $z+d$ změnilo již někdy okolo r. 500 v $z(z)$.

¹⁶⁴ Hér. I 192,2.

¹⁶⁵ Viz zvl. Meisterhans—Schwyzer³, 88 nn.

¹⁶⁶ Viz Bechtel, *GD* II 466 n.

¹⁶⁷ Podle Bechtela, *GD* II 461 a 466, je možno tento výraz, stojící v protikladu proti běžnějšímu $T\omicron\upsilon\zeta\acute{\alpha}\nu\iota\omicron\varsigma$ a proti znění $T\omicron\upsilon\zeta\acute{\alpha}\nu$ u základního jména místního (srov. $T\omicron\upsilon\zeta\acute{\alpha}\nu\alpha$ IG IV 1484₂₀₄ [Epidaurus, IV]), pokládat za náznak toho, že se Z v tomto slově vyslovovalo jako $z+d$.

¹⁶⁸ Prellwitz, ad GDI 3325₉₂, vykládá $\Theta\iota\acute{o}\sigma\omicron\tau\omicron\varsigma$ z $\Theta\epsilon\acute{o}\sigma\omicron\delta\omicron\tau\omicron\varsigma$ asimilací, nejspíše však tu jde o použití znaku Σ za Z potom, co se argolské $z+d$ změnilo v $z(z)$; srov. výše uvedené attické $\Sigma\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$ za $Z\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$. Avšak nové vydání IG IV² 1, 102₉₂ má čtení $\Theta\iota\acute{o}[\delta]\omicron\tau\omicron\varsigma$.

Pro to pravděpodobně svědčí i grafika Z v celkem stejně starém *hoiç dé* Glotta 20,228₁₁ (Argos, VI?),¹⁶⁹ a také asi tvar $\text{F}\omega\zeta\epsilon\acute{\iota}\epsilon = \text{att. } \text{ειδει}\eta$, uváděný Buckem³ jako doklad pro argolskou změnu $d > \acute{d}$.¹⁷⁰

Zcela ojedinělé, a nadto velmi málo přesvědčivé jsou náznaky výslovnosti $z+d$ v několika jiných dialektech. Tak bývá takto hodnocena delfská grafika ΣZ uprostřed mezi samohláskami v *καταδουλιζοιτο* GDI 1889₁₁ (II) —. V uvedeném případě — nehledě k tomu, že tu máme opět co činit s problematickým ΣZ , které nejspíše svědčí jen o čistě sibilantní výslovnosti $z(z)$ — mohlo jít ovšem i o pouhou chybu rytce (sloveso *καταδουλιζεσθαι* je na manumisních nápisech z Delf velmi časté, ale ΣZ je v tomto slově doloženo jen jednou).

Poměrně bezpečně jsou však v řeckých nářečích, v jejichž historickém vývoji nelze prokázat provedení metateze $dz > z+d$, doklady pro dřívější či pozdější výslovnost znaku Z jako $z(z)$. Nepřihlížíme-li k ionskoattičtině, thesalštině a k argolštině, kde toto $z(z)$ také vznikalo, avšak určitě, nebo alespoň velmi pravděpodobně ze $z+d$, máme takovou výslovnost, vzniklou přímo z dz , doloženu zvláště bezpečně, a přitom velmi brzy, v Arkadii. Jde o výrazy $\zeta\tau\epsilon\rho\alpha\iota\omicron\nu$ ¹⁷¹ (za k^v -)¹⁷² SEG XI 1112₁ (Kleitör nebo Lusoi, cca 500) a $\tau\zeta\epsilon\tau\rho\alpha\kappa\acute{\alpha}\tau\alpha\iota$ (opět za k^v -) Schw. 57 B₂ (lakonsky psaný nápis z Tegey, V extr.), na nichž to, že je tu Z doplňováno buď anteponovaným nebo postponovaným T, ukazuje nejlépe, že samotné Z, které je i v arkadštině typické pro zachycování střidnice za praěecké $\acute{d}j$, $g\acute{j}$, \acute{j} -, znamenalo již kolem r. 500 př. n. l. stěží více než pouhé $z(z)$. Další doklady čistě sibilantní výslovnosti $z(z)$ u střidnice za praěecké $\acute{d}j$, $g\acute{j}$, \acute{j} - nacházíme i ve Fókidě ($\delta\pi\omega\zeta$ GDI 4254₂₀/cca 240/),¹⁷⁴ na Kou ($\text{Z}\mu\acute{\epsilon}\nu\delta\rho\omega\nu$ GDI 3624d_{14,80} [III/II]¹⁷⁵, $\mu\acute{\iota}\zeta\theta\omicron\pi\omega\upsilon\eta\sigma\omega\nu\tau\alpha\iota$ GDI 3632₁₀ [cca 175] aj.), na Kalymně ($\text{Z}\mu\acute{\epsilon}\nu\delta\rho\omega\nu\varsigma$ GDI 3593₉₃ [III/II], $\text{E}\delta\kappa\lambda\acute{\epsilon}\omicron\nu\zeta$, $\text{P}\omicron\tau\acute{\alpha}\gamma\omicron\rho\omicron\zeta$, $\Delta\mu\omicron\kappa\omicron\acute{\alpha}\tau\omicron\nu\zeta$ GDI 3590_{18,51,51} [III], $\chi\rho\eta\sigma\zeta\mu\acute{\omicron}\nu$ GDI 3597₂ [kalymenský nápis, nalezený na Kou, ?]

¹⁶⁹ Vzhledem k tomu, že za *hoiç* následuje Δ , mohl by to být i doklad výslovnosti $z+d$ pro Z. Nejspíše jde však asi vskutku již o svědectví rané argolské změny $z+d$ v $z(z)$, založené na záměně Σ a Z, jak o ní byla řeč v předešlé poznámce, avšak tentokrát tu bylo použito Z za Σ .

¹⁷⁰ Citováno podle Bucka³, § 62,2.

¹⁷¹ Tento výraz bývá spojován se slovem *τέρας* (srov. Thumb—Scherer 125); i kdyby však nebylo toto etymologické sepětí správné, svědčí tu grafika ZT bezpečně o tom, že samotné Z mělo tehdy v Mantineji již jen fonetickou hodnotu spiranty, a nikoli afrikáty.

¹⁷² O fonetickém charakteru arkadokyperských střidnic za praěecké k^v , g^v , k^vh pohovoříme podrobněji v další kapitole.

¹⁷³ K tomu je ovšem třeba připojit citované již *καταδουλιζοιτο* /II/, které také, jak jsme již ukázali, patrně svědčí pro z -ovou výslovnost střidnic za praěecké $\acute{d}j$, $g\acute{j}$, \acute{j} -.

¹⁷⁴ Naproti tomu rhodské *τόζ'* = *τόδ(ε)* Schw. 272₁ (Kameiros, VI) asi neznamená, že se již v 6. stol. vyslovovalo na Rhodu Z jako $z(z)$; tu šlo pouze o přibližné zachycení spirantického \acute{d} tím znakem, kterým se obvykle zachycovalo foneticky celkem podobné afrikátní dz . Je to obdoba elejského $\zeta\acute{\epsilon}$, $\zeta\acute{\iota}\kappa\alpha\iota\alpha$, $\zeta\acute{\alpha}\mu\omicron\nu$, o němž ještě uslyšíme při výkladu o spirantizaci medií na str. 81 nn.

¹⁷⁵ Ale srov. $\text{Z}\mu\acute{\epsilon}\nu\delta\rho\omega\nu\varsigma$ GDI 3626a₁₈ (Kos; cca 200?).

aj.) a v Messénii (*προεσζβενταῖς κατεργασζόμενος* Valmin, No. 2₄ [Thuria, kolem zač. n. l.]).¹⁷⁶

Terminus ante quem pro vznik $z(z)$ je ovšem v těchto naposled jmenovaných nářečích většinou podstatně nižší, než tomu bylo v arkadštině, argolštině, a dokonce i o něco pozdější než v attičtině, takže tu není vyloučen ani sekunďární interdialektní vliv attické koiné.

Z toho všeho, co jsme doposud uvedli, plyne tedy zatím jakožto poměrně bezpečně zjištěné toto:

a) V doložených textech thesalských (mimo Thesaliotidu) a lesbických měla střídnice za praěecké dj , gj , j - nade vši pochybnost fonetickou podobu $z+d$. (V thesalštině máme pak z přelomu 3. a 2. stol. př. n. l. i jeden doklad na $z(z)$).

b) V attičtině a ionštině měla tato střídnice určitě touž podobu ve starších dobách a od 4., resp. od 2. stol. př. n. l. se měnila v $z(z)$.

c) v argolštině se patrně již od 6. stol. př. n. l. vyslovovala tato střídnice jako $z(z)$, — přičemž je značně pravděpodobné, že toto $z(z)$ vzniklo přes mezistupeň $z+d$;

d) i v arkadštině existovala patrně již v 6. stol. výslovnost $z(z)$, jenže asi vznikla přímo z dz , a nikoli přes $z+d$ (tento mezistupeň tu nelze ani nepřímou prokázat);

e) ve fóčtině, messénštině a v některých dialektech z dórské východní Egeidy jsou obdobné náznaky výslovnosti $z(z)$ doloženy až nejdříve od 3. stol. př. n. l., takže není jisto, zda nejde vůbec již jen o vliv koiné;

f) v elejštině, střední krétštině a lakonštině se staré dz měnilo v 2. čtvrtině 1. tis. př. n. l. přímo v $d(d)$;

g) v Bojotii a v Thesaliotidě sahá vznik tohoto $d(d)$ již nepochybně do období staršího, snad až na přelom 2. a 1. tisíciletí př. n. l.;

h) náznaky střídnice $d(d)$ jsou doloženy dále v megarštině, kyrénštině, korintštině a rhodštině, nemají však charakter všeobecného nářečního jevu a potřebují každý jednotlivě zvláštní vysvětlení.¹⁷⁷

Za tohoto stavu je tedy Lejeunovo stanovisko, postulující provedení změny $dz > z+d$ vůbec pro všechny řecké dialekty, málo přesvědčivé. Ovšem otázku, jaké skutečné rozšíření měla metateze $dz > z+d$ i mimo území, na němž je zcela nepochybně doložena, si musíme klást i nadále. Bylo by možno se např. domnívat, že se tato inovace omezila vůbec jen na lesbothesalštinu a ionskoattičtinu a že ve všech ostatních dialektech zůstalo dz touto inovací nezasaženo. Proti této extrémní možnosti

¹⁷⁶ Z dalších dokladů poněkud problematičtějšího charakteru vyjímáme vlastní jméno *Δάζιμος*, doložené několikrát v Schw. 62 (Herakleja, IVextr.); srov. však *Δάσιμος* GDI 4614 (Anxia, V). Obecně jsme ovšem přihlíželi hlavně k dokladům z nepříliš pokročilého helénistického období.

¹⁷⁷ O megarském *μᾶδδαν, χοῖήδδετε, φαντάδδομαι* u Aristofana viz v poznámce 100, o korintském *Δεύς* v poznámce 101, o rhodském *Δεύς* a *Ἀγιδᾶλος* a o kyperském *Ἀλάδδειο* v poznámce 102. Neuvedli jsme tu fóčtinu, neboť údajně fócké *τῶι δνγῶι* se patrně zakládá na nesprávném čtení (viz poznámku 99).

stojí jiná, dosti vyhraněná opačná možnost, podle níž by bylo došlo k změně $dz > z+d$ téměř v celém řeckém jazykovém světě a výjimkou by bylo jen několik málo okrajových západořeckých dialektů, a dále Bojotie spolu s Thesalií.

Viděli jsme totiž již u argolštiny, že se změna $dz > z+d$ pravděpodobně uplatnila i v tomto nářečí a že tedy alespoň v tomto případě vstoupila do nářečního okruhu západořeckých dialektů. Že však naproti tomu neskrývaly pod grafikou Z výslovnost $z+d$ vůbec všechny západořecké dialekty, které oním znakem zachycovaly své střídnice za původní $dj, gj, j-$, to ukazuje nejlépe případ tarentštiny. Souhlasíme-li totiž se Schwyzerem v tom, že lakonské $d(d)$ mohlo vzniknout přímo z dz , bylo by velmi nepravděpodobné, kdyby se v tarentštině, dialektu od lakonštiny odvozeném, byla vůbec někdy skrývala pod tamním Z hodnota $z+d$. Obdobný závěr by pak bylo analogicky možno vyslovit i o mnoha jiných západořeckých dialektech — ovšem bez možnosti jakéhokoli důkazu nebo protidůkazu.

Zdá se tedy, že řešení bude někde uprostřed mezi oběma mezními hypotézami a že se při něm bude muset případně počítat i s různým geografickým rozsahem změny $dz > z+d$ v různých dobách. Centrum metateze bylo nepochybně někde na severovýchodě evropského Řecka, tj. mimo oblast západořeckých dialektů, a přitom nejspíše v aiolské nářeční oblasti. Přitom základní geografické lesbothesalsko-ionskoattické rozšíření této inovace ukazuje s určitostí i na její dosti veliké stáří. S velkou pravděpodobností je totiž možno klást její počátek před r. 1000 př. n. l., tj. do dob před odchodem hlavní části ionsko-aiolských osadníků do Malé Asie, neboť později nelze již předpokládat nějaký bezprostřednější styk zejména mezi thesalťtinou a lesbičtinou. Proti tomu se však nezdá, že by byla změna provedena již v době mykénské. V textech lineárního písma B není střídnice za prařecké $dj, gj, j-$ nikdy graficky zachycována dvěma znaky, jak bychom to právem očekávali při předpokládané výslovnosti $z+d$, nýbrž naopak vždy jen některým ze znaků Z-ové řady: to-pe-za < **pedja*, srov. att. *τράπεζα* (KN i PY často); me-zo < **megj-*, srov. ion. neutr. *μέζον* (KN i PY často); zo-wa < **g^wj-*, srov. hom. *ζώος, ζώς* (KN X 766, 984₂, 0473); ze-u-ke-u-si < **jeug-*, srov. *ζυγόν* (PY Fn50₉, 1192₁). Přitom by bylo ovšem zcela předčasné snažit se i tu o přesné určení fonetické hodnoty střídnice, která se zde skrývá pod ZA, ZE, ZO a kterou jsme tu tradičně přepsali jako z.

Co jsme řekli o mykénštině, platí také o kyperštině. I v tomto dialektu ukazuje grafika na hlásku jednotného artikulačního charakteru, tedy spíše na afrikátu nebo na spirantu, a nikoli na skupinu souhlásek $z+d$ (např. zo-we-se *Zō.Fēc* Hoffmann 190.191 = Hoffmann I 90 [nalezeno v Abydu, ?], srov. pamf. *Zō.Fēc* Bean 23, [Aspendos, „early“, příp. *Zώης* v několika dalších dialektech).

Vzhledem k tomu, že se kyperský dialekt oddělil od ostatního řeckého jazykového světa určitě ne později než v době těsně po pádu mykénské kultury, znamená to ovšem, že ani kyperština nepoznala patrně nikdy stadium, v němž by se byla střídnice za $dj, gj, j-$ vyslovovala jako $z+d$. Z týchž důvodů by jistě překvapilo i to, kdyby se výslovnost $z+d$ skrývala pod pamfylskou grafikou Z; v staré východořecké složce

pamfylštiny — která neměla asi daleko od kyperštiny — také ještě jistě neexistovalo $z+d$ jakožto střídnice za palatalizované znělé dentály a veláry — a v tom západořeckém dialektu, který patrně na pozdější přetvoření pamfylštiny nejvíce působil, totiž v krétštině, $z+d$ asi vůbec nikdy nebylo. Za těchto okolností není ovšem příliš pravděpodobné ani to, že by se změna $dz > z+d$ byla vůbec kdy uplatnila i v arkadštině. Tento dialekt se s pádem mykénské civilizace dostal do západořeckého obklíčení, a ani v pozdější době, kdy již snad metateze překročila západořecké nářeční hranice, nemůžeme v Arkadii pro její značnou geografickou izolovanost s rozšířením této inovace nijak počítat,¹⁷⁸ zvl. když pro to nemáme nepochybné jazykové doklady. Je tedy asi třeba mít za to, že jak v kyperštině a pamfylštině, tak i v arkadštině k této změně vůbec nedošlo, a pokud se v Arkadii a na Kypru objevují doklady, ukazující na ranou výslovnost $z(z)$ za praěcké $dj, gj, j-$, je to asi nutno přičíst na vrub samostatnému, velmi ranému arkadskému a kyperskému vývoji, na němž měl patrně hlavní podíl vznik zvláštních arkadokyperských afrikát z ide. labiovelár, pokud tyto stály před e-ovými a i-ovými hláskami.

Počátky změny $dz > z+d$ jsou tedy časově určovány teprve nářečně geografickými vztahy pomykénskými, a to konkrétně úzkými vztahy mezi ionskoattičtinou a lesbothessalštinou, již s pravděpodobným vyloučením arkadokyperštiny. V dalším vývoji se pak zřejmě k lesbičtině, thesalštině, attičtině a ionštině přiřadila ještě nanejvýš argolština, kdežto u ostatních západořeckých dialektů je taková možnost značně nepravděpodobná. Tak byla asi argolská metateze projevem teprve druhotného vlivu, přicházejícího nejspíše z Attiky. — Zřejmě tedy jen v uvedených pěti dialektech zmizel někdy na rozhraní 2. a 1. tisíciletí př. n. l., resp. v argolštině o něco později, ze souhláskového systému foném dz , aniž byl vzápětí nahrazen nějakým fonémem novým. Paralelní osudy nově vzniklého $z+d$ a obdobného $s+t$ (srov. výše dvojici $\sigma\zeta\nu\gamma\omicron\varsigma$ a $\sigma\sigma\tau\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$), resp. i podobného $z+b, z+m$ apod., ukazují totiž, že u $z+d$ šlo nepochybně o pouhé hláskové spojení z a d v jednu dvojfonémovou souhláskovou skupinu, přičemž z tu bylo jen kombinatorní variantou k s .

V ostatních řeckých dialektech buď zůstalo v té době samostatné fonématické dz zachováno, anebo se již kolem r. 1000 př. n. l. změnilo v $d(d)$, jež mělo také hodnotu samostatného fonému. Tak tomu bylo v Bojottii a v Thessalítidě. V těchto dvou krajinách si zaslouží naší pozornosti to, že se tamní nářečí, která jinak platí za aiolská, chovají tak, jako by nebyla měla na metatezi $dz > z+d$ vůbec účast. Lze to vysvětlit dvojím způsobem. Buď stála stranou této metateze již samotná aiolská složka bojotštiny, resp. thesalítidské thesalštiny, anebo se tu — což je nakonec také možné — při překrytí základní aiolské složky (se $z+d$) složkou západořeckou ($s dz$) vytvořilo explozivní $d(d)$, ať už nějakým asimilačním pochodem, či pouhou konta-

¹⁷⁸ Schwyzer, *GG* I 331, Zusatz 4, pokládá naproti tomu metatezi $dz > z+d$ za *jev vlastní všem „předdórským“ dialektům; toto stanovisko je ovšem dáno tím, že tehdy nebyla ještě rozluštěna mykénština a že bylo možno klást vznik změny $dz > z+d$ již do velmi dávných dob.

minací $z+d$ a dz .¹⁷⁹ Obdobně je snad možno vykládat i megarské $d(d)$, doložené u Aristofana a stojící v protikladu proti důslednému používání grafiky Z na megarských nápisech. I v Megaridě mohl totiž existovat podobný vnitřní nářeční rozdíl jako v thesalštině, ať už by bylo aristofanovské $d(d)$ přímý bojotismus či opět výsledek nějaké kontaminace, ovšem právě opačné než byla bojotská; šlo by tu nyní totiž o to, že základní západořecké dz bylo ovlivněno attickým $z+d$. Při nepřilíš dobrém doložení megarštiny, a tím i při tamních horších podmínkách přesné fonetické interpretace některých všeobecně problematických řeckých znaků (jako k nim patřilo právě Z) není konečně vyloučeno ani to, že se i pod megarským Z skrývala fonetická hodnota $z+d$; jak v případě megarštiny, tak snad i korintštiny by to nebylo nemožné vzhledem k blízkému sousedství Attiky a Argolidy.

V prvních stoletích 1. tisíciletí př. n. l. bylo tedy řecké jazykové území, pokud jde o střídnici za prařecké dj , gj , $j-$, rozděleno na tři oblasti, na dvě inovační (se $z+d$ a s $d(d)$) a na jednu archaizační (s dz). V dalším vývoji se pak někdy v druhé čtvrtině 1. tisíciletí př. n. l. vydělilo z onoho archaizačního území ještě několik nových inovačních nářečí, když také v nich vznikla — zřejmě paralelním, navzájem zcela odděleným vývojem — z dz dentální gemináta $d(d)$ (střední Kréta, Lakonika, Elis).

V téže době nastal však již i náběh k vytvoření čistého spirantického $z(z)$ jakožto střídnice za dj , gj , $j-$, a tím byly dány zároveň i předpoklady alespoň částečného sblížení archaizační oblasti s dz a inovační oblasti se $z+d$. První stopy výslovnosti $z(z)$ jsou doloženy již v 6. stol. př. n. l. v arkadštině a argolštině; v arkadštině došlo asi k vzniku $z(z)$ přímo z dz , a to patrně již před 6. stol. př. n. l. pod tlakem nového dz , vznikajícího ze znělé labiovelaráry v postavení před e-ovými a i-ovými hláskami, v argolštině se pak změnilo $z+d$ v $z(z)$ z důvodů, o nichž bude ještě řeč při výkladech o spirantizaci medií. Od 4. stol. př. n. l. následuje příkladu těchto dvou nářečí i attičtina a později — patrně již pod vlivem attické koiné — také další řecké dialekty. Avšak proti neznělým sibilantám, u nichž si jak jednoduché s , tak i „geminované“ ss podrželo zřejmě až do doby helénistické platnost dvou samostatných fonémů, představuje toto $z(z)$, ať ve své jednoduché či geminované podobě, vždy jen foném jediný.

¹⁷⁹ O tom, že v Attice, na Euboji, a patrně i v Thesalii (mimo Thesaliotis), byla změna $dz > z+d$ starší než možnost tamního uplatnění změn $dz > d(d)$ a $ts > tt$, viz na str. 105. Bylo by však nakonec možné, že metateze $dz > z+d$ byla starší než vznik $d(d)$ i v samotné Bojotii, přičemž by vlastně byla tato její předpokládaná bojotská existence právě rozhodujícím faktorem, který dal — ovšem přes onu kontaminaci se západořeckým dz — v tomto dialektu tak brzy vzniknout klasickému bojotskému $d(d)$.